

Платон Лушпинський (Варшава)

ШЕВЧЕНКО Й БЕЛІНСЬКИЙ.

Після появи „Кобзаря” в 1840. р. російська критика оцінила поетичний хист Шевченка дуже високо, однак в поглядах на українську літературну мову поділилася на два протилежні табори. Тільки Белінський мовчав, хоч у журналі А. Краєвського „Отечественныя Записки”, де й він від року був співробітником, рецензент „Кобзаря” підніс оригінальність Шевченкової поезії й називав її лепетом сильної й поетичної душі, а навіть заступався за українську мову („нарѣчіє”) в поезії й не вимагав від поета, щоб „заглушив у душі святі звуки, коли виріс на Україні й не потрапить своїх почувань висловити російською мовою”.

Свіжий голос української музи зворушив і цензора Петра О. Корсакова. У своєму журналі „Маякъ” за 1840. рік він із захопленням висловлюється про українські народні думи й пісні, не щадить слів признання Котляревському, Артемовському-Гулакові, Осюнявченкові та Гребінці, поезії Шевченка, на його думку, „довні чуття, ума, простоти, грації і широкі правди” — „Кобзар” називає він чудовою книжкою.

Не можуть відмовити Шевченкові визначного поетичного таланту навіть наскрізь реакційні російські журнали „Сынъ отечества” й „Библиотека для чтенія”, але вони хотіли б засудити українську мову на смерть. Редактор А. В. Нікітєнко, проф. рос. літ. на університеті, дуже незадоволений, що Шевченко, хоч у нього є душа, є чуття, хоч міг би внести свою частину краси в російську літературу, не пише по-російському, а калічить думку й мову російську, малпуючи її на „хахлацький” лад. Українську поезію для освічених критик називає примхою й витребеньками й не може зрозуміти, як люди з талантом можуть бавитися такими „дурницями”. Редактор „Библиотеки для чтенія” О. Сенковський зве поезії Кобзаря прегарними піснями, що мають на собі печать безсумнівного таланту, що йдуть просто з серця, і що Шевченко поет, хоч якою б він і не

писав мовою. Одначе критик накидається взагалі на українських поетів, що, на його думку, пишуть таким говором, якого „взагалі немає, й хочуть добути слави гібридним діалектом, складеним із слів чубатих і бородатих, голених і неголених, північних і південних”, далі докоряє українським поетам, що вони перетворюють московські слова і фрази на „малоросійську” манеру, і що в Шевченкових поезіях більше московської фразеології, ніж народньої „малоросійської”. Такі методи у критиці Гете називав літературним санкюлотизмом (J. W. Goethe, Literarischer Sanculottismus 1795). Кілька місяців опісля, у травні 1841. р. Белінський помістив в „Отечественн-их Записк-ах” крайню ворожу статтю проти української мови як літературної і проти ввведення в письменство сюжетів із селянського життя. В рецензії на Гребінчину „Ластівку” і Основяненкове „Сватання” Белінський твердить, що „малоруської” мови нема, що є тільки „крайній говір” (нарѣчіє). Від часів Петра I. вищі верстви України, мовляв, прийняли європейські звичаї й російську мову за свою, українська мова попувалася, стала говором, бо говорять нею тільки мужики. Життя ж мужиків само мало цікаве для освічених людей, одноманітне, мужицька наївність нудна, а твори українських письменників дишуть простацтвом мужицької мови й дубоватістю мужицького розуму. Українські письменники, мовляв, можуть писати хибя популярні книжечки для селян. Белінський бачить глибоку думку в тому, що Гоголь писав по-московському про поетичне й оригінальне минуле України.

На ворожі критики Нікітенка, Сенковського, а головню Белінського дає Шевченко дуже влучну відповідь у пролозі до своїх „Гайдамаків”.

Все письменні, дрюковані,
Сонце навіть гудять.

— — — — —

А що ж на вас вони скажуть?
Знаю вашу славу!
Поглузують, покепкують
Та й кинуть під лаву.

„Нехай — скажуть — спочивають,
Поки батько встане
Та розкаже по-нашому
Про свої гетьмани;

А то дурень розказує
Мертвими словами,
Та якогось то Ярему
Веде перед нами

У постолах. Дурень! Дурень!
Били, а не вчили:
Од козацтва, од гетьманства
Високі могили —

Більш нічого не осталося,
Та й ті розривають,
А він хоче, щоб слухали,
Як старці співають”.

У відповіді Шевченка відчувається виразно, що він мав на думці головню саме рецензію Белінського на „Ластівку” й на „Сватання”, бо: 1) Нікітенко й Сенковський не виступали у своїх критиках проти

сюжетів із селянського життя так, як Бєлінський; 2) Бєлінський величає Гоголя за те, що не писав по „малоросійськи”, а Шевченко натякає на „Тараса Бульбу”; 3) Бєлінський висловлює думку, що тепер уже нема „малоросійського язика”, хоч був у часах самостійності „Малоросії”, і Шевченкові слова: „А то дурень розказує мертвими словами” це, очевидячки, натяк на ці вислови Бєлінського. Сеїковський каже що інше, а саме — що українські письменники творять собі „небувалий” (а не — „мертвий”) язик із різних слів і різних мов. У звязку з глузуванням Бєлінського з мужицьких сюжетів Шевченко завважує іронічно, що в Петербурзі славу і гроші може принести поетові не поема про наймита Ярему, а якийсь твір із сюжетом із салдатського життя:

<i>Дарма праця, пане брате:</i>	<i>От де слава! А то співа</i>
<i>Коли хочеш грошей</i>	<i>„Грає синє море”,</i>
<i>Та ще й слави, того дива,</i>	<i>А сам плаче; за тобою</i>
<i>Співай про Матрьошу,</i>	<i>І твоя громада</i>
<i>Про Парашу, радість нашу,</i>	<i>У сіряках...</i>
<i>Султан¹⁾, паркет, шпори —</i>	

Імя „Матрьоша”, а ще більше „Параша” — улюблене в московських танкових і салдатських піснях, „радістю” називає пісня молоду жінку, чи дівчину (Соболевській, Великорусскія народныя пѣсни, IV, ст. 305; Шейнъ, Русскія народныя пѣсни). Та навряд, чи Шевченко мав на думці московські народні пісні: вони ж нікому ні грошей, ні слави не приносять. Міркую, що поет говорить про ті водевілі з салдатського життя, що їх дуже часто виставляли в петербурзьких театрах. В них співали також салдатські пісні, часом дуже поганенькі, власної роботи авторів. В пісні „Солдатское сердце” М. Полевого (Драматическія сочиненія и переводы, II, ст. 101, Спб., 1842) також співають такі пісні, а слова офіцера Мотилькова так і нагадують Шевченкове: „султан, паркет, шпори”.

*А теперь, что вижу, страх!
И гусары въ модномъ свѣтѣ
Въ вид-мундирахъ, въ башмакахъ
Вальсируютъ по паркетѣ.*

У звязку з цим, виринає в мене здогад, що „Параша, радість наша”, це — героїня улюбленої драми петербурзької публіки „Параша скбиричка”, Полевого, що була написана сантиментально-плачливим тоном à la Кюцебу й не сходила з репертуару петербурзьких театрів. Надзвичайно влучно вказав Шевченко на такі „поетичні”

¹⁾ Китиця з кіньського волосіння на шоломі кавалериста.

твори як на джерело слави і грошей, бо російська критика з Белінським на чолі, така бистроока тоді, коли добачувала найменші хиби української літератури, захоплювалася такими гусарськими песами з їх геройськими куплетами. Белінський аж у чотирьох журналах вихвалював такі пєси, як „Солдатское сердце”, „Параша сибирячка”, „Дѣдушка русскаго флота”, „Полковникъ старыхъ временъ”, „Петербургскія квартиры” — але для української „Ластівки” він безоглядно суворий (Вольфъ, Хроника петербуржскихъ театровъ, 1825—1855, Спб., 1877; Варнеке: Исторія русскаго театра, изданіе 2-ое; — Бѣлинскій, Полное собраніе сочиненій, подъ редакціею и съ примѣчаніями С. А. Венгерова).

Мій здогад, що Шевченко мав на думці „Парашу сибирячку” Полевого²⁾, піддержує той факт, що недавно передтим (1840. р.)

²⁾ Не промовляє до мого переконання здогад О. Дорошкевича (Петербургське оточення молодого Шевченка, „Інститут Т. Шевченка”, 1930), немов Шевченко мав на думці також твори Нестора Кукольника. Правда, Кукольник написав віршем аж 14 драм, але Белінський ними не захоплювався, Пушкін теж цинив їх невисоко, вони в тому часі рідко появлялися на столичній сцені, а що найважлише, ні одна з них не підходить до Шевченкової характеристики модних тоді в Петербурзі творів. Сюжет Кукольникових драм узятий або з життя мистців чи поетів (нпр., „Торквато Тассо”) або з історії Росії. Між історичними його драмами найбільше подобалися дві: „Рука Всевышняго отечество спасла” і „Князь Мих. Вас. Скопинъ-Шуйскій”. Але в драмах Кукольника нема таких пісень, що величали б гусарів і сальонових героїв — офіцерів. Нема теж ні Матрьоші, ні Параші...

Деяке значіння Белінський придавав оповіданням і романам Кукольника. Я згадаю про історичне оповідання „Лєслі”, бо розказується тут про щирю любов Параші, дочки боярина Івана Александровича. Але ця Параша ніяк не могла рівнятися популярністю з „Парашею сибирячкою” Полевого, що на сцені захоплювала всіх і у столиці і на провінції.

Шевченко був знайомий із Кукольником і нераз провідував його в товаристві Брюлова: Брюлов, Глінка і Кукольник творили звісне „геніальне тріо”. Стрічався з ним поет і у Гребінки. У своїх прозових творах Шевченко його згадує, але ніде не виявляє неохоти до нього, а в оповіданні „Капітанша” висловлюється про його поетичну фантазію зовсім без іронії: „Слово »Капітанша« мені не давала спати; зо мною це зрештою часто трапляється, та, мабуть, що й з кожним: на якомуньбудь звичайнісінькому слові збудуєш цілу драматичну фантазію, не гіршу за славленого в цьому фантастичному жанрі Нестора Кукольника”.

Коли б Шевченко мав був нехїть до Кукольника, то Віктор Забіла був би про це напевне знав і у своєму віршованому листі до Шевченка (1834. р.) не згадував би був його імени побіч Шевченка та Григоровича:

„Я б ще побув у Петербурсі,
І побував би в Вашій бурсі,
Що Академіей зовуть.
Побачив би Тебе, Тараса,

Того, що написав Торкват —
Того, що славний медалер!
Там Григорович є добряга...
Там Глінка...

Є. Гребінка у своїй казці: „Путевья записки зайца” змалював цвіркуна „полевого” в дуже негарному світлі, і всі знали, що він мав на думці письменника й журналіста *Николая Полевого*, як про це згадує й *Тургенев* у своїх споминах (*И. Тургеневъ, Встрѣча моя съ Бѣлинскимъ, письмо къ Н. А. Основскому; Н. К. Козминъ, Очерки изъ исторіи русскаго романтизма, Н. А. Полевой, Спб., 1903; Е. П. Гребенка, Сочиненія, I, 412*). Усім таким солдатським водевілям і песам *Шевченко* протиставить свій світ, світ справжньої поезії, свою прегарну поетичну візію з історії України, що починається словами: *А тимчасом пишними рядами...* Кращої відповіді не міг *Шевченко* дати своїм критикам, як — показуючи їм свою геніяльну картину. З неї ясно виходить, що дух давнього козацтва ще не згинув, що од нього залишилися не тільки високі могили, що українська мова живе, розвивається і щораз пишніше буде розвиватися, коли нею можна змалювати такі поетичні картини, висловити такі глибокі почування. На раду критиків писати російською мовою про панське життя поет відповідає рішуче:

Правда, мудрі!
Спасибі за раду!
Теплий кожух, тільки, шкода,
Не на мене шитий,
А розумне ваше слово
Брехнею підбите.

*

Щоб ми краще могли оцінити *Шевченкову* відповідь критикам, я для порівняння коротенько розкажу, як у подібних випадках поводилися інші геніяльні поети, сучасні *Шевченкові* — *Байрон* і *Ґете*.

В р. 1807. девятнадцятилітній *Байрон* видав збірку поезій під заг. „Години дозвілля” (*Hours of idleness*). У січні 1808. р. появилася в „*The Edingburgh Review*” гостра анонімова рецензія, що починається від слів: „Поезії цього молодого лорда належать до таких, що їх не повинні терпіти ні боги, ні люди”. Рецензент є такої думки, що на десятьох студентів девять напише такі самі мізерні поезії, а десятий ліпші, називає автора непрошеним гостем у гаю *Парнасу* й радить поезію закинути. Ця стаття глибоко подратувала гордість молодого лорда. Приятель, що відвідав *Байрона* після появи цієї критики, запевнює, що очі його світилися такою злобою й гордістю, що мистець, який хотів би зобразити ображене божество навряд чи найшов би ліпший взірець — змалювати страшну красу. Та критика — як писав *Байрон* іще 10 літ пізніше, — збила його з ніг,

але він піднявся й рішився приневолити замовкнути вороняче крикання рецензентів. У березні 1809. р. появилася його відповідь. Це була простора сатира (1000 рядків) на тодішню критику й захвалювану нею англійську літературу. Мала вона заголовок „Англійські барди й шотляндські рецензенти”. Сатира написана в гострому тоні, це був „скок молодого тигра” (Г. Ріхтер). Поет не шкодує гострих болючих колючок навіть таким поетам, як Т. Мур і Вальтер Скотт, що стали пізніше його найщирішими приятелями. Сатира написана з блискучим талантом, бистро вміє підхопити слабі сторони всяких, більших і менших, поетів, але містить теж неодну образливу й несправедливу замітку. Байрон сам пізніше жалував своїх гострих висловів. Слово „брехня” зустрічаємо там тільки 3 рази, зате такі назви, як: дурень, блазень, ідіот, осел — дуже часто. З одного поета він глузує собі, що його Пегас це добре відживлений осел, другого називає грабарем Аполлона, рецензентів зве гарпіями, розбишаками, вовками півночі, що жирують у темноті. Видавця журналу Фр. Джефрея (Francis Jeffrey), що його несправедливо вважав за автора рецензії, прирівнює до звісного його тезка, судді найвищого трибуналу за часів зненавидженого і прогнаного короля Якова II., Джефрея-вішалника:

*Безсмертний Джефрею! Чи те саме ім'я
Не вславив в Англії такий самий суддя!
Такий безоглядний у присуді вини,
Як би закони всі дістав від Сатани —
На землю висланий, щоб творчість всю отут
Таксамо гнобити, як звав людей на суд,
З руками слабшими, та з серцем як смола,
А з голосом, — що всіх приймав би до кола²⁾.*

Поет сподівається, що рецензент, як добрий правник, займе місце в найвищому суді, і тоді дух Джефрея передасть йому мотузок із словами:

*Насліднику чеснот! Тобі мій заповіт!
Щоб ти, як я, судив і зраджував цей світ,*

²⁾ В оригіналі:

Health to immortal Jeffrey! once, in name,
England could boast a judge almost the same;
In soul so like, so merciful, yet just,
Some think that Satan has resigned his trust,
And given the Spirit to the world again,
To sentence Letters, as he sentenced men.
With hand less mighty, but with heart as black,
With voice as willing to decree the rack.

Даю тобі шнурок! Борися ним із злом,
Обв'язуй інших ним, і сам ходи з вузлом⁴).

При кінці сатири молодий поет кидає рукавицю всім письменникам, критикам, шотландським розбишакам і англійським ослам:

Я вчився думати, казати правду всім,
Сміятись з критиків, з їх виливлях фраз,
І замість падати — збивати ноги їм.

І в лицарськiм бою я побивати вмів
Шотландську наволоч і південних ослів⁵).

(переклад М. Рудницького).

Не вважаючи на дуже гострий тон, сатира Байрона зробила велике вражіння. Усі зрозуміли, що на сцену виступає нова сила, з якою треба буде рахуватися. Автор рецензії, Лорд Брюем (Lord Brougham), трицять років не хотів признатися до неї і зробив це аж кільканадцять літ після смерті Байрона...

Не менше гостро відповів 25-літній Гете на рецензію проф. Шміда на його статтю: „Von deutscher Baukunst“. Він написав сатиричний вірш, що кінчається словами:

До стосот сакермент!
Смерть йому собаці! Це ж є рецензент!⁶)

*

Як лагідно звучать супроти цього такі вислови Шевченка як „слово брехнею підбите“, „рада лукава“. І не диво! Недавній крипак не міг почувати себе на далекій чужині так певно, як молодий

⁴) В оригіналі:

Heir to my virtuos! man of equal mind!
Skilled to condemn as to traduce mankind,
This cord receive! for thee reserved with care,
To wield in judgment, and at length to wear.

⁵) Південних ослів, себто — англійських; в оригіналі ці вірші такі:

I've learned to think, and sternly speak the truth;
Learned to deride the critic's starch decree,
And break him on the wheel he meant for me.

And, armed in proof, the gauntlet cast at once
To Scotch marauder, and to Southern dunce.

⁶) А сатиричний вірш Гете такий в оригіналі:

Der Tausendsakerment!
Schlagt ihn tot, den Hund! Es ist ein Rezensent.
Слово „рецензент“ рівнозначне із словом „критик“.

гордий лорд, чи багатий франкфуртський патрицій у себе дома. Шевченкова відповідь не така різка чи блискуча, зате вона влучна, дотепна, повна тонкої іронії, й показує нам Шевченка як людину справді незвичайну, людину високої внутрішньої культури.

Відповідає Шевченко в першій мірі Белінському. Правда, рецензія його на „Ластівку”, де, між іншим, був і перший розділ „Гайдамаків” („Ярема”), появилася аж у травні 1841. р. а пролог до „Гайдамаків” має дату 7. квітня, але видко або Гребінка або Шевченко сам довідався наперед, що така критика друкується. Автім який буде зміст статті Белінського про „Ластівку”, Гребінка міг довідатися від Краєвського. Панаєв каже у своїх „Споминах”, що Гребінка був із Краєвським у близьких, мало не службових відносинах, а в 1842. р. Плетньов писав Гротові: „Він для Краєвського працює за гроші”⁷⁾. Про рецензію Белінського міг Шевченко тим легше довідатися наперед, що Белінський любив і у приватних розмовах і в листах висловлювати свої думки про літературні справи. Зокрема не вмів він запанувати над своєю нехиттю до української літератури і, не вдовольнившись своєю рецензією, ще кілька місяців опісля (3. VIII. 1841) писав до Н. Х. Кетчера: „Прочитавши »Ластівку« і »Сніп«, я зрозумів усю достойність борщу, сала й галушок”... Такі голоднобурсацькі дотепи зустрічаємо в листах Белінського часто. Наприклад, лист від В. Боткіна для нього „товстий, м'ясний і соковитий, і він його все смакує, граціозно й гармонійно прицмокуючи язиком” (31. VIII. 1842). Український борщ довелося Белінському оцінити як-слід 1846. р. Тоді він писав із Харкова до дружини (15. VI.) „Борщ хахли варять дуже смачно й незвичайно чисто”. Можливе, що нехить Белінського до української літератури збільшив солодкавий тон передмови до „Ластівки” й дотепи Гребінки під адресою москалів. Але про це Белінський не згадує. Однак певне, що ті дотепи викликані були ворожою поставою більшості петербурзьких письменників до української літератури. Виходить це ясно з кінцевого слова Гребінки в „Ластівці”, де мова йде про собак, що „з усіх усюдів лають на автора, ізза причілка, зпід воріт, гавкають у захисті, а очей не покажуть”.

На питання, чи А. Краєвський під впливом Белінського відмовився при своєму журналі „Отечественныя Записки” давати окремі додатки українською мовою, мусимо відповісти негативно. Після первісної згоди на такий плян, у жовтні 1838. р., Краєвський

⁷⁾ Аналогічний випадок трапився з Байроном: він теж довідався наперед, що в Единбурзі друкується на його збірку поезій гостра рецензія, від одного з своїх приятелів, що бачив рукопис і коректурний аркуш (див. лист Байрона до О. Дж. Бечера).

сам роздумався вже в січні 1839. р. й не міг радитися Белінського, бо Белінський аж у жовтні 1839. р. переселився до Петербургу, а в їх листах про українську літературу згадки нема (Бєлінский, Полное собрание сочинений под редакцією и съ примѣчаніями С. А. Венгера; Данилевскій, Украинская Старина, Харьковъ, 1866.).

Ворожість Белінського до української літератури пояснюється його поглядами на державу, громадянське життя й на мистецтво. У розвитку Белінського треба розрізнити три фази. В молодечому віці, десь до половини 1837. р. він переймався філософією Фіхте: світ ідей, це в нього життя дійсне, а так звана дійсність, це — мана. Погляди його на громадянське життя радикально-соціалні, і у звязку з цим він захоплюється поезією Шіллера. Але восени 1837. р. М. Бакунін познайомив його з філософією Гегеля, і Белінський стає фанатичним гегеліянцем, хоч не все його добре розуміє (G. Morris, Hegel's Philosophy of the State and of History, 1887; Billig, Der Zusammenbruch des deutschen Idealismus bei den russischen Romantikern, 1930). Тепер він вдоволений російською дійсністю, а погляди його на життя народів консервативні — „сила є правом, і право є силою”. „Я зрозумів ідею занепаду царств, законність завойовників, скінчилася опіка над людством” (лист до Станкевича 8. X., 1839). Тепер для нього освячене й розумне є навіть кріпосне право. З естетикою Гегеля познайомив Белінського Катков (лист до Станкевича з 8. X., 1839). Тепер він стає прихильником принципу „мистецтво для мистецтва” й хоче видавати журнал для еліти. Справжнє мистецтво, мовляв, не ворог реальної дійсности, воно об'єктивне (Шекспір, Гете). Всякий громадянський протест видається йому злочином, Шіллер, як тенденційний поет тепер для нього просто „фразер”.

У жовтні 1839. р. Белінський переселився до Петербургу: безпосередній сутич із столичним життям виявив йому правдиву дійсність з її корисливістю, малодульністю, нещастям. Почалася в нього внутрішня боротьба, і по двох роках він віддурався гегеліянства. В нього витворилася фанатична любов волі: тепер він розуміє і французьку революцію, а навіть стає проповідником соціалізму. Завданням літератури вважає тепер боротьбу з поганою дійсністю. Шіллер у нього знову „створений на те, щоб бути його богом, його ідолом — бо він є провісником царства Божого на землі” (Лист до Бакуніна з 8. IV. 1841.). Критичні врясуди Белінського були ще й тому часто хисткі, бо він не мав наукової підготовки. Незнання чужих мов дуже від'ємно відбивалося на його оцінці неросійських поетичних творів. Не тільки його думки про Шіллера не мали тривкої підстави, те саме було з другою частиною Фавста, з Дантовою „Ко-

медією". Він писав 1839. р. до Панаєва: „Це не поезія, а суха, мертва, гнила символістика й алегорія". А вже рік опісля він модифікує свої думки. Данте зве Гомером середньовіччя й починає догадуватися, що в другій частині Фавста є чудові, дивні подробиці. „Рефлексійна поезія, велика річ!" пише він 22. I., 1841. р. до Боткіна. В геґелівську добу Бєлінського Гете був для нього найбільшим поетом світу, побіч Гомера й Шекспіра, тепер, виходячи із свого публіцистичного становища, він починає відчувати до нього щось наче ненависть (лист до Боткіна 22. I. 1841.), гостро критикує Вертера, Еґмонта, Вільгельма Майстера, а про Германа й Доротею пише в листі до сестер Бакунінових (8. II., 1843.): „Какая отвратительная пошлость!" Бєлінський визначався великою любов'ю правди, але часто з нею минався, бо його критики це були інтуїтивні імпровізації. Він сам бачив, що справедливим, об'єктивним критиком він не міг бути через свою палку вдачу. „Ти знаєш", — пише він до В. Боткіна 28. VI., 1841., — „що мені не судилося потрапляти в центр правди, ні, я все якось спиняюся на самому краю... Боже мій, кілька гидкої мерзоти сказав я друком з усією ширістю, з усім диким фанатизмом глибокого переконання". В розмові з Панаєвим сказав він сам про себе: „Ну, який я літературний критик, я родився памфлетистом". Його приятелі: Герцен, Тургєнєв, Боткін підносять його нетерпимість. Він не раз висловлював думки, що за них опісля доводилося йому гірко каятись. Виходячи із свого централістичного російсько-державного становища, він написав 1840. р. в „Отечественних Записках" у статті про Менцеля, що „справжній поет, як ось Гете, не ворогує з дійсністю, і тільки якийнебудь Міцкевич може замкнутися в обмежених почуваннях політичної ненависти й покинути поетичні твори для римованих памфлетів". Але незабаром у листі до Боткіна (11. XII., 1840.) висловлює свій жаль з приводу свого несправедливого присуду й називає Міцкевича великим, благородним поетом.

Великий письменницький талант, багато естетичної інтуїції виявив Бєлінський у своїх оцінках російських поетів: Пушкіна, Гоголя, Лєрмонтова, Кольцова, Гончарова. Стрічаємо тут неодну глибоку думку. Але навіть не всіх російських поетів потрапив він як-слід зрозуміти: наприклад, не мав зрозуміння для творчості Достоєвського. Правда, він захопився був оповіданням „Бѣдные люди", вважаючи його за соціяльний роман, але коли побачив свою помилку, почав пізніші твори Достоєвського критикувати дуже гостро і до смерті навіть не підозрівав, що Достоєвського жде світова слава (лист до Анненкова з 15. II., 1848.). Плеяда Бєлінського скинула Достоєвського з пєдесталю: на нього писали пасквілі, карикатури, й неодну

гірку хвилину прожив тоді Достоевський. Ще двадцять п'ять літ пізніше він називав час свого знайомства з Белінським „найбруднішими, найсмішнішими й найстрашнішими днями свого життя” (К. Чуковський, Некрасов, 326—348).

*

В такому освітленні зрозуміємо частинно, як Белінський, такий визначний критик, міг так негідно накинутися на перші прояви розбуженого українського життя. В тому часі, коли він уперше виступив із гострою критикою українських письменників (травень, 1841), він уже почав був захоплюватися ідеєю загального поступу. Поезія мала, на його думку, служити громадянській справі. Виходячи з такого становища, він уважав українську літературу, як провінціоальну, за шкідливу, бо, на його погляд, через децентралізацію роздрібнювалися сили російської імперії у прямуюванні до загального поступу. Дотого українська поезія видавалася йому просяклого перестарілим, нереальним романтизмом. Забув Белінський, що ідеї поступу найкраще сіяти тільки рідною мовою, бо ж тоді автор звертається не тільки до розуму, але передусім до серця читачів. А забув за те тому, що вільнолюбні ідеї, якими тепер захоплювався, геть-чисто його таки не перемінили. Адже всього рік тому він іще був фанатичним геґеліянцем і широко вірив, що, мовляв, „сила то — право”. Думки Белінського про ролі поезії у громадянському житті змінилися, але обожати царя Петра він не перестав ніколи. Дня 7. VIII. 1837. р. він писав до Д. Іванова: „Всі великі володарі інших народів нижчі від Петра”. А десять років пізніше, в листі до Кавеліна читаємо: „Для мене Петро — моя філософія, моя релігія, моє обявлення в усім, що торкається Росії” (22. XI., 1847). Ясна річ, що Белінський не міг спочувати пробудженню України до нового життя...

Вороже поставився Белінський до української мови як літературної, бо не подобалися йому й сюжети українських творів. Не позбувся він своїх переконань про нерозвитість маси, що цурається освіти й вороже ставиться до ідеї західньо-європейського поступу. Недаремне Герцен докоряв йому за його вислови про нетямущу юрбу, про народність постолів і сіряка (Пышинъ, В. Г. Бѣлинскій, II, 238; Г. В. Плехановъ, В. Г. Бѣлинскій).

*

Таким самим тоном, як критика на „Ластівку” визначається рецензія Белінського Шевченкових „Гайдамаків” у журналі „Отечественныя Записки” за р. 1842. Ідкими словами він дорікає авторові за велику кількість вульгаризмів і простих слів, а про саму

поему не вміє більше сказати, як такі дотепи, негідні великого критика — тут, мовляв, найдете все, що личить кожній українській поемі: „тут ляхи, жида, козаки; тут гарно лаються, поть, бють, палять, ріжуть; ну і, звичайно, в антрактах кобзар (бо без кобзаря хибá ж може бути українська поема!) співає свої надхненні пісні без особливого змісту, а дівчина плаче, а буря гомонить”. Опісля цитує два рядки із розділу „Конфедерати” і десять із любовної сцени Ярема — Оксана, щоб собі поглузувати. Белінський радить Шевченкові зрестися всяких претенсій на імя поета й писати простими, звичайними словами для простого народу про корисні справи громадянського й родинного життя, бо такі поеми, без простоти інвенції й фабули, повні викрутасів і штучок, для простого народу незрозумілі⁸⁾. Він подає за приклад Основяненка з його „Листами до любезних земляків” і висловлює свій жаль, що Основяненко їх не продовжує. Питання тільки, чи читав Белінський листи Основяненка, бо ж він у тому часі був уже завзятим ворогом кріпацтва, а Основяненко захвалює патріархальні відносини між кріпаками й дідами...

Белінський завважує, що твори нових українських поетів для простого народу незрозумілі. Це частина правди, але ж хибá багато селян читає Данте, Шекспіра, Гете, Пушкіна? Він ніяк не може й не хоче зрозуміти, що можна писати по-українському не тільки популярні книжечки для селян. Новий твір Шевченка, каже він, „переконав його ще більше, що такі твори придатні тільки для насолоди й піднесення духа самих авторів, іншої публіки в них, мабуть, немає”. Белінський не бачив, що довкола нього діялося, йому закривала очі його централізаційна ідея, доктринерство й апріорні логічні присуди, переняті від ідеалістичної німецької естетики, що не рахувалася з фактами життя. Саме тоді, коли він писав свою повну жовчі рецензію, Квітка, захоплений, дякує Шевченкові за його „Гайдамаки”, що прийшли саме на Великдень як найкраща писанка, (лист до Шевченка з 29. IV, 1842); П. Артемовський-Гулак збирається окремим письмом дякувати Шевченкові; Гребінка не може Шевченковою поемою налюбуватися; Куліш вивчає деякі її частини на-пам'ять (лист до Шевченка з 25. VII, 1846.). Шевченкові поезії будили скрізь по Україні почуття національної окремішності й гідності. І в російських журналах відізналися українські голоси

⁸⁾ Чи Шевченко був особисто знайомий із Белінським, допевне не знаємо. Але вагоду познайомитися він мав. Панаєв пише у своїх „Споминах”, що Белінський раз у рік провідував звичайно Гребінку, коли той приїздив прохати його на українське сало й наливки. Струговщиків між гістьми, що їх приймав у себе раз увечір 1840. р., згадує, між іншими, також Белінського й Шевченка. Але, мабуть, вони тоді у великому гурті не встигли познайомитись.

в обороні „Гайдамаків”. Вже зараз-таки 1841. р. Микола Тихорський помістив у „Маяку” довшу статтю, де з захопленням висловлюється про Шевченкові твори й особливо про „Гайдамаки”. Він зрозумів, що Шевченкова поема вилілась із глибини душі поета, і прохає його не вважати на „москалів” з їх теоріями, бо його твори, особливо „Гайдамаки”, викликали ентузіазм у всій Україні. Вже після появи статті Белінського в 1843. р. називає Федір Кітченко в „Москвитянині” Шевченкові „Гайдамаки” дорогоцінним дарунком для цілої „російської” літератури.

Свого ворожого становища до української літератури Белінський не змінив до смерті, хоч подорож на Україну в 1846. р., в товаристві М. С. Щепкіна, зробила на нього дуже гарне враження. У Харківщині він захоплений невимовною чистотою хат українських селян, красою, інтелігентним виразом обличчя людей, зокрема дітей, і при цій нагоді не шкодує гострих епітетів для „гязного москальства”. З Харківщини поїхали обидва з Щепкіном на Херсонщину, до Одеси, Миколаєва, Симферополя. А проте Белінський за мало ознайомився з Україною та її минулим, а то б він мусів би був зробити висновки із своїх поміток. Від Гегеля він навчився думати, що сила це — право; на Україні він повинен був зрозуміти, що право до життя дає не тільки сила кулака, але й сила інтелекту та характеру, що власне ці прикмети дають народові право на самостійність.

Незвичайно гострими словами висловлюється Белінський про Шевченка з приводу його „Сну”. У грудні 1847. р., на прохання П. Анненкова послати йому до Парижу інформації про Шевченка після заслання поета, Белінський пише:

„Ви пам’ятаєте, як віруючий друг (= М. Бакунін) висловив був свою віру, що Шевченко людина гідна і прегарна... Віра може з Шевченка зробити навіть мученика за волю. Та здоровий розум повинен у Шевченку бачити осла, дурня й нікчемну людину, а понадто гіркого паницю, аматора горілки з хахлацького патріотизму. Той хахлацький радикал написав два пасквілі, один на Государа Імператора, другий — на Государиню Імператрицю... Коли цар прочитав пасквіль на царицю, спалахнув великим гнівом. І це зрозуміле, коли уявити собі словянську дотепність, як вона звернеться проти жінки. Я не читав тих пасквілів, і ніхто з моїх знайомих їх не читав (що між іншим не доводить, що вони зовсім погані, а тільки тривіальні й дурні), але я переконаний, що пасквіль на царицю обурливо гідкий. Шевченка заслали на Кавказ салдатом. Мені його не шкода: якби я був суддею, я зробив би не менше. Я почував особисту ворожнечу до таких лібералів. Вони вороги всякого успіху. Своїми зухвалими дурощами вони роздратовують уряд, роблять його підзорливим, готовим бачити бунт там, де зовсім нічого немає, і викликають способи кругі й шкідливі для літератури й освіти... Одна скотина з хахлацьких лібералів, якийсь Кулеш (що за свиняче прізвище!) в журналі „Зв’язочка”, що його видає Ішімова для дітей, надрукував історію „Малоросії”, де сказав, що „Малоросія” мусить або відірватись від

Росії або пропасти. Цензора Куроргу, що пропустив її, не читаючи, засадили у вязницю... От що роблять ті скоти, безмізкі ліберальчики! Осоружні вони мені ті хахли! Що ж, барани й ліберальничать в імя галушок і вареників із свинячим салом”.

Вільно було Белінському мати свою думку і про Шевченків „Сон” і про Кулішеву „Історію Малоросії”, але думки свої, як бачимо, висказав він у найвищому ступені некультурними словами. Не даремне його найближчі знайомі і приятелі називали його плебеєм, дикуном (Тургенєв, Боткін), Н. Станкевич зве його „неистовый Виссаріонъ”, Н. Н. Тютчев, що жив якийсь час у тому самому домі, що Белінський з ріднею, що його Белінський часто провідував у вільні хвилини, називає його в своїх споминах талановитим, чесним, невтомним робітником, що все своє життя посвятив для служби правді і для загального добра, але з товариського боку лишився дикуном” (Н. Н. Тютчевъ, Воспоминанія, 1874). Не жалував Белінський, що Шевченко пішов на заслання, але сам не прочував, що на смертній постелі дістане наказ з’явитися в III. відділі: Дуббельт уважав його за державного злочинця (Пышинъ, В. Г. Бѣлинскій, жизнь и переписка, II 330; Плехановъ, В. Г. Бѣлинскій).

*

Белінський не вмів і не хотів розуміти змагань українського народу до самостійного життя. Та не минуло десять років від його смерті, як у тих самих „Отечественн-их Записк-ах”, що поміщували його ідкі рецензії на „Ластівку” й „Гайдамаки”, появилася з приводу видання „Кобзаря” в 1860. р. стаття з виразною метою заступитися за право української мови й літератури на самостійний розвиток. Право таке признає автор не тільки за державними мовами, бо держава, на його думку, тільки зверхня форма, що в неї одягається народнє життя, але суть того життя виявляється в поступі народньої думки й почуття, і всі прояви життя повинні бути дорогоцінні. Коли ж життя народу, мовляв, виявляється так званим говором (нарѣчіємъ), то значить, той говір становить сутню стихію того життя. Щодо Шевченка, то, на думку автора статті, його місце — між Міцкевичем і Пушкіном, а його поезія будить і зміцнює в читачах переконання про конечність відродження погорджених досі народніх мас (І. Свенціцький, Шевченко в світлі критики й дійсности, Львів, 1922).

Одночасно помістив у „Современник-у” за рік 1860. Микола Добролюбов статтю про Шевченка. Він відчув красу Шевченкової поезії і зрозумів, що вона вилилася просто із серця. Поему „Гайдамаки” він називає напричуд різноманітною, повною сили. Згадавши про „Свято в Чигирині”, „Бенкет в Лисянці” і „Гонта в Умані”.

підкреслює Добролюбов велику поетичну силу Шевченка. Шевченко — каже він — „зберіг геть-чисто характер народніх історичних дум і тільки в ліричних дигресіях видко сучасного оповідача” (Н. А. Добролюбовъ, Сочиненія, изданіе пятое, О. Н. Поповой, III, 299).

Видко, Добролюбов мало був обізнаний з українськими думами. Що Шевченко вийшов від народніх переказів, пісень і дум, це ясне. Але ж ми мусимо з притиском зазначити, що для таких сцен, як згадані вище, скоріш знайдемо паралелі в європейських літературах, ніж у народніх думках. Це зазначування повної схожості Шевченкової поеми з народніми думами стоїть, міркую, у звязку з поглядами Добролюбова на українську літературу. Бо в цій справі він не дуже відрізняється від Белінського. Він переконаний, що „малоросійська мова” лишиться мовою для хатнього вжитку, бо, мовляв, вищі верстви „Малоросії” переняли вже мову освіченого російського громадянства.

Аж третій визначний російський критик Аполон Грігорев ясно й виразно зробив докір Белінському, що він вороже поставився до української літератури в імя централізаційних принципів (Время, 1861). Було це, на думку Грігорєва, наслідком помилки теоретичних міркувань; жертвою тієї самої помилки став Гоголь, що поставив себе у фальшиве становище — став поетом зовсім чужого йому, московського побуту. В рідній мові Гоголь був би здобув собі, імовірно, таке всесвітнє значіння, як Данте. Шевченкову поезію ставить Грігорєв щодо краси й сили не тільки нарівні з поетичними творами Пушкіна й Міцкевича, але йде ще далі — признає йому ту безпосередню красу вислову народньої поезії, що хибя тільки іскрами мигтять у творах таких великих мистців і поетів, як Пушкін і Міцкевич. Одначе втрату Шевченка він уважає не меншою тільки від втрати Гоголя й Кольцова, але не рівною втраті Пушкіна й Міцкевича, бо вони представники словянства перед цілим людством, а він тільки зоря, великий поет літератури, що тільки починається, поет виключно народній, поет, що про нього тяжко сказати, чи це останній із сліпих кобзарів, чи перший із мистців і артистів, така наївна його краса і заразом така вже мистецька. Не розумів — як бачимо — навіть Грігорєв, що Шевченкова поезія, хоч має своє жоріння в народніх піснях і переказах, ідейно підіймається високо понад їх рівень, і що саме через свій загально-людський зміст здобуде собі в Європі більше значіння, ніж поезія Пушкіна.

Антипатію Белінського до української літератури і його незнання української мови підносить Александер Пшпін у своїй просторій біографії цього критика (А. Пшпинъ, В. Г. Бѣлинский, его

жизнь и переписка, Слб. 1876, II. 222.). В статті ж про російські твори Шевченка („Вѣстникъ Европы”, марть, 1888) приходять він до висновку, що українські його поезії вражають нас своєю мистецькістю, що поет зовсім не обмежується або чисто побутовими сюжетами або горизонтом народнього світогляду, навпаки, не раз підіймається в обсяг ідей, що далеко переходить той світогляд. Він зве Шевченка таким сильним і оригінальним поетом, що рівного йому, мовляв, навряд чи можна знайти в усій словянській поезії. Про право на самостійний розвиток української літератури пише він у своїй „Історії етнографії” 1891. р.: „Ми бачимо живе оригінальне відродження; глибоке джерело його міститься в життєвій силі народнього єства... Нічого дивного, що в місцевих патріотів із поетичним настроєм зродилася думка створити нову літературу. Коли б у ній появився сильний талант, здатний захопити земляків і бути водночас провісником загально-людських почувань і ідеалів, то це було б уже виправданням такої нової літератури. Таким виправданням «малоруської» літератури був Шевченко” (А. Н. Пыпинъ, Історія русской этнографіи, томъ III, этнографія малорусская, ст. 9, ст. 334). А проте й Пинин не вірив уже, що українці стануть із народу нацією і створять свою літературу в повному цього слова значінні. Він пише: „Для великої більшости «южнорусів», що живуть у Росії, «южноруська» література є провінціалізмом, — для вищих цілей науки й літератури «малороси» користуються багатим матеріалом у російській мові. По-друге, важним незвичайно фактором літературного розвитку мови буває її значіння державне, і тільки воно робить народ нацією; тимто не можна порівнювати «малоросів» із данцями й голляндцями. Російська література й наука могла б з користю послужити й галичанам”... Але прийшов час, що й російська Академія Наук у Петербурзі виразно висловила свій погляд у цій справі, підносячи окремішність української мови і право на самостійний розвиток української літератури. Так російська наука відкинула на решті подиктований крайньою нетерпимістю і заслпленням присуд Бєлінського. Інша річ, що такі питання рїшають не так дискусії учених, як само життя.

*

Зрозуміння для Шевченкової поезії, а зокрема для його поеми „Гайдамаки”, росло швидко, головню після смерти поета, не тільки серед своїх, але й на заході Європи. Професор Омелян Огоновський називає „Гайдамаки” найкращою поемою Шевченка (Гайдамаки, поема Т. Шевченка, Львів, 1879), а др. Микола Сабат захоплений „мистецьким викінченням поеми, глибиною чуття, силою слова, влучною характеристикою, потрясаючими драматичними

ефектами" (Т. Шевченко, Кобзар, повне видання з поясненнями, Т. I, ч. 2., ст. 6., Львів, 1930). Але вже кільканацять літ перед Огоновським поляк Гвідо барон Батталія у своїй, з глибоким зрозумінням Шевченка написаній студії заступається теж за „немилосерно скритиковану поему Гайдамаки", де, на його думку „поетичний хист Шевченка заяснив усіма променями" (Т. Szewczenko, *Życie i pisma*, Lwów, 1865, ст. 40), а небагом опісля професор Обріст називає Шевченкову поему незвичайно цікавим твором, чудовим і розкішним, хоч не зовсім бездоганим у виконанні, Шевченка ж уважає за визначного психолога, благородного приятеля людства (Taras G. Szewczenko, Czernowitz, 1870). На думку француза Є. Дюрана (Le poète national de la Petite Russie Chevtchenko, Paris, 1876, „Revue de deux Mondes", ст. 15) Шевченко проявив у „Гайдамаках" багатство поетичного хисту, а Г. Брандес пише, що „Шевченкова поема серед сучасних словянських віршованих творів уступає тільки... Панові Тадеушеві Міцкевича" (Россія, Наблюдения и размышления. Литературныя впечатлѣнія, переводъ съ датскаго М. В. Лучицкой). „Кращого твору над „Гайдамаки" не знаю у світі" — каже визначний словінський поет, перекладач Шевченка, о. Йосип Абрам, а болгарський учений М. Арнаудов, читаючи „Гайдамаків", відчуває цілою істотою, що тільки Данте орудує такими могутніми засобами. К. Е. Менінг, професор коломбійського університету в Америці уважає „Гайдамаки" за один із найвидатніших літературних творів XIX. і XX. ст. (Шевченко в чужих мовах, за редакцією Р. Смаль-Стоцького, „Повне видання творів" Укр. Наук. Инст. у Варшаві, т. XV., 1938).

З усього цього бачимо, що Белінський у своїх поглядах на українське письменство й на діяльність Шевченка був несправедливий, і що ті погляди йому диктувала не об'єктивність, а його російський централістичний світогляд.

PLATON LUŠPYNŠKYJ (Warschau)

ŠEVČENKO UND BĚLINSKIJ.

(Zusammenfassung)

Nach dem Erscheinen der ersten Gedichte („Kobzar") im Jahre 1840 wurde das dichterische Talent Ševčenkos (Schewtschenko) von den russischen Kritikern, auch von den Redakteuren der reaktionären Zeitschriften, einstimmig mit Anerkennung begrüßt, nur traten die letzteren im verletzenden Ton gegen die Einführung der ukrainischen Sprache in die Literatur auf. Einige Monate hierauf äußerte auch Bělinskij, der bisher geschwiegen hatte, in einer Rezension der ukrainische Sammel-schrift „Lastivka" die Meinung, daß „die kleinrussische Mundart" seit den Zeiten Peters I. ihre Bedeutung als selbständige Sprache einbüßte

und daß man in derselben nur populäre Büchlein herausgeben solle. Er trat auch gegen die poetische Behandlung des „uninteressanten und rohen“ Bauernlebens auf. Diese anmaßende Kritik wies Ševčenko im Prologe seiner großen poetischen Erzählung „Hajdamaky“ zurück. Mit feiner Ironie wies er auf die von der russischen Kritik gepriesenen Vaudevilles aus dem Soldatenleben mit ihren Husarencouplets als auf preiswerte dichterische Produkte hin.

Die feindselige Stellung Bělinskij's der ukrainischen Literatur gegenüber ist aus den politischen Anschauungen des Vergötterers Peters I. und aus seiner Überzeugung zu erklären, daß die Poesie der Idee des Fortschritts dienen solle, dem jede Dezentralisation schaden müsse. Aus diesem Grunde schwankten auch seine Urteile über Schiller, Goethe, Dante und änderten sich mit dem jeweiligen Wechsel seiner sozialpolitischen Anschauungen. Hochmütig war sein Urteil über Mickiewicz, das er bald darauf bereute, unwürdig—seine Behandlung Dostojevskij's, den es nicht verstand. In anmaßender Weise verhöhnte er Ševčenko's „Hajdamaky“ und äußerte sich in höchst schärfer Weise über dessen „Traum“, ohne das Werk selbst gelesen zu haben.

Die literarischen Urteile des unduldsamen Journalisten konnten von keinem bleibenden Wert sein. Schon zehn Jahre nach dem Tode Bělinskij's verstanden es die hervorragenden russischen Kritiker (Dobrol'ubov, A. Grigorijev) die Bedeutung Ševčenko's zu würdigen, wiesen ihm seinen Platz zwischen Puskin und Mickiewicz an, und A. Pypin war sogar der Meinung, daß Ševčenko an Originalität und Kraft alle slavischen Dichter übertreffe. Was das von Bělinskij verhöhnte Werk „Hajdamaky“ anbelangt, so traten bald nach dem Tode des Dichters, außer den erwähnten russischen, hervorragende europäische Kritiker auf die den hohen poetischen Wert des Gedichtes in nachdrücklicher Weise hervorhoben: der Pole G. Baron Battaglia, der Deutsche I. G. Obrist, der Franzose E. Durand, der Däne G. Brandes, der Slovene J. Abram, der Bulgare M. Arnaudov, der Amerikaner C. E. Manning u. a.

